

KS. STANISŁAW GRAD
Wyższe Seminarium Duchowne
Łódź

ROZWÓJ SIECI PARAFIALNEJ W ŁODZI W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Diecezja łódzka powołana do życia przez papieża Benedykta XV bullą *Christi Domini, qui esse bonum pastorem*¹ zastała w mieście biskupim 9 parafii. Pierwsza z nich pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny ma rodowód sięgający XIV w., druga natomiast, pw. Podwyższenia Krzyża Świętego, utworzona została w drugiej poł. XIX w., kolejne w pierwszym dwudziestoleciu obecnego stulecia. Wówczas to miasto Łódź zyskało dalszych 6 parafii: św. Anny, św. Józefa, św. Stanisława Kostki erygowanych 29 grudnia 1909 r.; św. Kazimierza erygowaną 5 kwietnia 1911 r., oraz 2 powołane do istnienia w okresie I wojny światowej – Przemienienia Pańskiego i Najświętszego Serca Pana Jezusa erygowane 7 czerwca 1915 r.

W okresie I wojny światowej 15 sierpnia 1915 r. rozszerzone zostały granice miasta. Włączono wówczas do miasta Łodzi wsie: Bałuty Stare, Bałuty Nowe, Bałuty Kolonia, Widzew, Zarzew, Dąbrowa, a także część gruntów należących do wsi: Chojny, Rokicie Stare, Rokicie Nowe, Rokicie Wójtostwo, Żabieniec, Radoszcz, Antoniew Stokowski². Było to jedyne powiększenie miasta dokonane w Łodzi do wybuchu II wojny światowej. Wprawdzie w 1929 r. powstał projekt poszerzenia miasta, według którego władze miejskie planowały w 1929 r. inkorporację nowych terenów tak, że miasto powiększyłoby się z 58,75 do 149,66 km²³. I w nowych granicach znalazłyby się utworzone w dwudziestoleciu międzywojennym parafie na Stokach i Nowym Żłotnie. Jednakże wspomniany projekt nie doczekał się wówczas urzeczywistnienia⁴.

¹ „Acta Apostolicae Sedis” 1921, vol. 13, s. 249–251.

² M. Koter, *Rozwój przestrzenny i zabudowa miasta*, w: *Łódź dzieje miasta*, red. R. Rosin, Łódź–Warszawa 1980, t. 1, s. 190.

³ Tamże, s. 88.

⁴ A. Gilsbert, *Łódź – studium monograficzne*, Łódź 1962, s. 98.

W wyniku włączenia wsi Chojny do Łodzi powiększyła się liczba parafii. We wsi Chojny istniał bowiem od 1493 r. filialny kościół pw. św. Wojciecha, należący do odległej parafii w Mileszkach. Kościół ten był ufundowany przez rodzinę Chojęńskich. Wybudowany z drewna sosnowego, przez trzy i pół wieku był miejscem posługi duszpasterskiej mieszkańców Chojen i okolicznych wsi. W 1843 r., w miejsce starego zniszczonego, wybudowano nowy, również drewniany kościół. Przy kościele w Chojnach rezydował kapelan niosący posługę duchową okolicznym mieszkańcom⁵.

W 1892 r. po uprzednim uzyskaniu pozwolenia władz zaborczych arcybiskup warszawski Wincenty Teofil Chościak Popiel erygował przy wspomnianym kościele parafię. Nowa parafia wydzielona została wyłącznie z terenów parafii macierzystej – Mileszki. Decyzja ta była trafna, gdyż ludność zamieszkująca jej teren szybko powiększała się ze względu na jej bliskie położenie obok przemysłowego miasta. Poszukująca pracy w mieście ludność osiedlała się na jego przedmieściach, także na terenie parafii chojeńskiej, a drewniany kościółek z każdym rokiem stawał się za ciasny. Po uzyskaniu zezwolenia władz carskich w 1902 r. przystąpiono do budowy nowego, murowanego i obszernego kościoła. 8 czerwca 1902 r. został poświęcony kamień węgielny pod nowy kościół, wmurowany w fundamenty nowej świątyni⁶.

W chwili przyłączenia parafii św. Wojciecha do Łodzi proboszczem jej był ks. Bolesław Karwowski. On też w trudnych latach powojennych doprowadził do końca budowę monumentalnego neogotyckiego kościoła, który poświęcony został 8 grudnia 1924 r. przez biskupa Wincentego Tymienieckiego pierwszego ordynariusza łódzkiego⁷. Początkowo liczba parafian w parafii św. Wojciecha wynosiła ok. 5 tys.⁸

Miasto biskupie liczyło w 1920 r. ponad 450 tys. mieszkańców. Wprawdzie pod względem struktury wyznaniowej, według danych z 1921 r., katolicy stanowili 53,5% ludności miasta, a liczba ludności katolickiej wynosiła około 235 tys., sieć parafialna w nim była jednak bardzo niewielka, obejmowała, jak wspomnieliśmy, zaledwie 9 parafii. Była niewystarczająca, aby opieką duszpasterską objąć ponad 230 tys. wiernych. Pamiętać równocześnie trzeba, że rozmieszczenie katolików w poszczególnych parafiach nie było równomierne. Parafia św. Wojciecha, umiejscowiona na obrzeżu miasta, liczyła tylko 5 tys. wiernych. Natomiast olbrzymie parafie w centrum miasta liczyły ponad 30 tys. wiernych⁹. W dwudziestolecie ludność miasta wzrosła o 1/3 z 451,9 tys. w 1921 r. do 672 tys. w

⁵ T. Graliński, *Spis parafii i kościołów diecezji łódzkiej i krótki ich opis historyczny*, „Wiadomości Diecezjalne Łódzkie” (dalej WDL) 26 (1952), nr 10–11, s. 305.

⁶ J. Graliński, *Kronika historyczna diecezji łódzkiej*, WDL 28 (1954), nr 4–5, s. 152.

⁷ S. Grad, *Rozwój sieci parafialnej w Łodzi przed powstaniem diecezji łódzkiej*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, nr 7, 1998, s. 306.

⁸ *Elenchus Lodziae*, 1922, s. 13.

⁹ T. Graliński, *Spis parafii...*, s. 314.

1939 r.¹⁰ Zmieniły się też proporcje wyznaniowe na korzyść ludności katolickiej, co jeszcze bardziej przynaglało do erygowania nowych parafii. Z tej trudnej sytuacji zdawał sobie sprawę pierwszy ordynariusz diecezji biskup Wincenty Tymieniecki. W latach jego rządów diecezją (1921–1934) na terenie miasta powstało 7 parafii. Parafie łódzkie oprócz dużej liczby wiernych były bardzo rozległe. Nowe parafie lokalizowane były na obszarze miasta, często w znacznej odległości od kościoła macierzystego. Do zasług tego biskupa zaliczyć należy, że powołał też nowe parafie na przedmieściach Łodzi, które nie należały do obszaru administracyjnego miasta, ale stanowiły jego integralną część. Były to parafie na Stokach i na Nowym Złotnie. Najbardziej uboga pod względem duszpasterskim była północno-zachodnia część Łodzi, należąca do parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Ta część miasta była znacznie oddalona od wielkich zakładów przemysłowych, powodowało to, że tutaj zdecydowanie tańsze były place budowlane. Fakt, że od 1910 r. istniała linia tramwajowa między Łodzią i Aleksandrowem, spowodował, że w tym rejonie zaistniały bardzo korzystne warunki do budowy licznych mieszkań dla olbrzymiej rzeszy ludzi pracujących w zakładach położonych w centrum miasta lub jego pobliżu. Jednocześnie tereny te były dość daleko oddalone od kościoła parafialnego. Dlatego też biskup Tymieniecki postanowił podzielić wielką liczącą ponad 70 tys. parafię Wniebowzięcia NMP i z zachodniej jej części utworzyć nową pw. św. Antoniego. Nowy kościół zlokalizowano na Żubardziu¹¹.

Podstawę materialną pod wspomniane dzieło dał ks. kanonik Stanisław Szaniawski, ówczesny proboszcz i dziekan zgierski. Ofiarował na ten cel będący w jego posiadaniu dom z placem na Żubardziu. Ten dar spowodował, że już 27 maja 1923 r. odbyło się pierwsze zebranie Komitetu Budowy Kościoła. Prezesem Komitetu został pierwszy dobroczyńca ks. S. Szaniawski, a w jego skład weszli ks. Józef Gołębiowski TJ, proboszcz parafii Wniebowzięcia NMP, i grupa 20 parafian¹².

Komitet Budowy po należyтым rozpoznaniu wielkości placu, postanowił powiększyć go. Zamienił darowany przez ks. Szaniawskiego dom z placem na cztery place, które były własnością Wawrzyńca Maurera¹³. Do owych działek został przyłączony przyległy, murowany dom. Dom ten z uwagi na zły stan nie nadawał się do zamieszkania, dlatego Kuria Biskupia czyniła starania w Magistracie, aby zdobyć pomieszczenia dla księży mających pracować w nowej parafii. Niestety starania te okazały się jednak nieskuteczne.

¹⁰ A. Ginsbert, dz. cyt., s. 98.

¹¹ T. Graliński, *Uroczystość poświęcenia kościoła św. Antoniego w Łodzi*, WDL 25 (1951) nr 8, s. 299.

¹² J. Prostacki, *Historia parafii św. Antoniego w Łodzi od 1924 do 1952 r.*, Łódź–Warszawa 1996, s. 32 (mps pracy magisterskiej, Biblioteka WSD w Łodzi).

¹³ Archiwum parafii św. Antoniego, Kronika i Księga wizytacji pasterskich parafii św. Antoniego, b. pag.

Z pomocą przyszli nowi ofiarodawcy. Pani Maurerowa ofiarowała przyległy plac z południowo-zachodniej strony, a państwo Kowalscy z północno-wschodniej. Biskup Tymieniecki polecił, aby na placu ofiarowanym przez panią Maurerową przy ul. Antoniego rozpoczęto budowę plebanii¹⁴.

Pracami wstępnymi przy budowie plebanii kierował ks. Gołębiowski TJ, proboszcz parafii macierzystej. Wspomagał go biskup ordynariusz i inni ofiarodawcy. Jednak brak gospodarza na miejscu spowodował, że szybko wyczerpały się fundusze i budowa utknęła w martwym punkcie. Biskup Wincenty postanowił więc oddelegować kapłana, który zająłby się budową kościoła i plebanii, a także organizowaniem parafii. Pierwszym proboszczem nowej parafii został ks. Roman Rajchert, dotychczasowy proboszcz w Strykowie. Erekcja parafii nastąpiła 5 sierpnia 1924 r., a jej patronem został św. Antoni¹⁵.

W dwa miesiące później ks. Rajchert (14 października 1924 r.) wprowadził się do niewykończonej jeszcze plebanii. W części domu urządzono tymczasową kaplicę, która spełniała rolę kościoła parafialnego od 19 października do 21 grudnia 1924 r. Tam odbyła się niezwykle ważna dla wspólnoty parafialnej uroczystość. Była nią sprowadzenie do parafii figury jej patrona – św. Antoniego. 19 października tegoż roku z kościoła parafialnego Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny wyruszyła procesja, na czele której niesiono figurę św. Antoniego, dar biskupa ordynariusza dla nowej parafii. Umieszczona została najpierw na frontowej ścianie kaplicy, a potem przeniesiona do wybudowanego tymczasowego kościoła. Po urządzeniu tymczasowej kaplicy ks. Rajchert wraz z Komitetem Budowy przystąpił do budowy tymczasowego drewnianego kościoła. Fundusze na jego budowę zbierał osobiście ksiądz proboszcz wraz z Komitetem Budowy, chodząc od domu do domu¹⁶.

W wyniku tak energicznych działań w ciągu 2 miesięcy stanął prowizoryczny drewniany kościółek na placu parafialnym. 21 grudnia 1924 r. biskup W. Tymieniecki dokonał poświęcenia tymczasowego kościoła oraz wprowadził uroczyste figurę św. Antoniego z kaplicy. Drewniany kościół miał służyć parafii tylko do chwili wybudowania nowego murowanego kościoła dostosowanego do potrzeb duszpasterskich parafii.

W listopadzie 1925 r. został sporządzony przez inżyniera budownictwa Franciszka Zajdlera projekt nowego kościoła¹⁷. Niestety odrzucony przez władzę kościelną. Nie przyjęto również projektu jednonawowego kościoła autorstwa inż. Aleksandra Ranieckiego. Biskup ordynariusz uważał, że nowy kościół w tak dużej dzielnicy powinien być trzynawowy. Dostosowując się do tych sugestii, inż. Raniecki przygotował nowy projekt, przyjęty 14 marca 1927 r. Nowa świątynia

¹⁴ Tamże.

¹⁵ T. Graliński, *Erekcje parafii diecezji łódzkiej*, WdŁ 25 (1951), nr 7, s. 201.

¹⁶ J. Prostacki, dz. cyt., s. 37.

¹⁷ AAL, Akta parafii św. Antoniego w Łodzi (dalej ApA) sygn. A1, k. 43.

miała być dużą monumentalną, trzynawową budowlą o nowoczesnej architekturze i konstrukcji stalowo-żelbetonowej¹⁸.

Według zatwierdzonego projektu inż. Ranieckiego 7 czerwca 1927 r. rozpoczęto prace przy nowym kościele, które trwały 12 lat. W tym czasie ukończone zostały mury kościoła. Jednak budowla w 1939 r. nie miała dachu, a okupant nie pozwolił na dokończenie świątyni. Postanowił zużytkować zainstalowane metalowe konstrukcje dachu do fortyfikacji w różnych częściach kraju. W latach 1941–1943 rozebrano żelazną konstrukcję świątyni, a mury jej wysadzono w powietrze¹⁹. Murowany kościół w tej parafii wybudowano dopiero po II wojnie światowej w latach 1947–1952, według nowego projektu inż. arch. Aleksandra Graviera.

W chwili erygowania parafii św. Antoniego na jej terenie mieszkało 15 tys. wiernych. W następnych latach w wyniku ruchów migracyjnych, a także przyrostu demograficznego powiększyła się liczba parafian tak, że w 1936 r. osiągnęła ona liczbę 23 tys.²⁰

Kolejną parafię, którą powołał do istnienia biskup Tymieniecki była parafia Matki Bożej Zwycięskiej. Życie liturgiczne w tym miejscu zapoczątkowane zostało w 1924 r. Jego ośrodkiem była kaplica utworzona z baraku szpitalnego znajdującego przy ul. Pańskiej (dziś Żeromskiego). Dostosowany do użytku wiernych barak został poświęcony przez ówczesnego ordynariusza łódzkiego i oddany do użytku wiernych 23 listopada 1924 r. Rektorem tej kaplicy został ks. Dominik Kaczyński, były kapelan biskupa Tymienieckiego. Rada Miejska w Łodzi na posiedzeniu 18 czerwca 1925 r., widząc potrzebę budowy nowej świątyni, postanowiła oddać pod budowę kościoła plac przy zbiegu ulic Łąkowej i św. Anny, o powierzchni 5086 m², część tego placu wydzielono z Parku im. J. Poniatowskiego – 1622 m², z ul. Łąkowej – 205 m², z pl. Polskiego Czerwonego Krzyża 1431 m², z ul. św. Anny – 1825 m²²¹. Po pomyślnym załatwieniu formalności związanych z przydziałem placu ks. Dominik Kaczyński, przy dużym wsparciu biskupa ordynariusza, przystąpił intensywnie do wstępnych prac związanych z budową kościoła. Znalazł entuzjastyczne przyjęta wiernych, gdyż patronką miała zostać Matka Boża Zwycięska – Królowa Polski, a kościół miał być jednocześnie wotum dziękczynnym za „Cud nad Wisłą”, chętnie więc wspierali proboszcza w budowaniu świątyni²².

Projekt polecono wykonać inż. arch. Józefowi Karskiemu. Zatwierdzony został 23 listopada 1925 r. na posiedzeniu diecezjalnej Komisji Artystycznej, której przewodniczył ks. prałat Ferdynand Jacobi. Nastąpiły wówczas prace przygotowawcze do budowy kościoła, magistrat miasta, wspierając to przedsięwzięcie, ofiarował 15 tys. cegieł. W następnym roku, w rocznicę Cudu nad Wisłą,

¹⁸ J. Prostacki, dz. cyt., s. 41.

¹⁹ Tamże, s. 42.

²⁰ *Spis duchowieństwa i parafii diecezji łódzkiej, 1936*, Łódź 1936, s. 81.

²¹ AAL, Akta parafii Matki Bożej Zwycięskiej (dalej ApMBZ), sygn. A1, s. 36.

²² Archiwum parafii Matki Bożej Zwycięskiej, Kronika parafii, s. 31.

tj. 15 sierpnia 1926 r., biskup W. Tymieniecki dokonał poświęcenia kamienia węgielnego. Uroczystość zgromadziła rzesze wiernych z całego miasta. Okolicznościowe przemówienie wygłosił ks. prałat Włodzimierz Jasiński nowo mianowany rektor Seminarium Duchownego w Łodzi, późniejszy biskup łódzki²³. Nieco wcześniej, 16 czerwca 1926 r., ks. biskup ordynariusz wydał dekret erekcyjny powołujący do istnienia nową parafię pw. Matki Bożej Zwycięskiej, Królowej Polski. Teren tej parafii został wydzielony z parafii Podwyższenia św. Krzyża i parafii św. Stanisława Kostki, czyli parafii katedralnej, a proboszczem nowej parafii został ks. prałat Dominik Kaczyński.

Budowa kościoła, przy nadzwyczajnej ofiarności wiernych, posuwała się bardzo szybko. Już 16 grudnia 1928 r. biskup Tymieniecki mógł poświęcić nowo wybudowany kościół²⁴. Od tego momentu nabożeństwa z prowizorycznej kaplicy zostały przeniesione do nowej świątyni. Kościół został wybudowany w stylu bazylikowym, o trzech nawach, żelbetonowych stropach i o sklepieniach kasetonowych z rozetami. W 1930 r. wykończona została fasada kościoła wraz z portykiem²⁵.

W 1933 r. Kościół Matki Bożej Zwycięskiej otrzymał cenny dar od kolejarzy węzła łódzkiego – nowe organy. Zwrócono się wówczas do Bronisława Rutkowskiego, profesora klasy organowej Konserwatorium Muzycznego w Warszawie o opracowanie projektu organów, które by odpowiadały nie tylko wymogom akustycznym kościoła, ale i współczesnym wymogom artystycznym. Profesor B. Rutkowski wykonał projekt instrumentu muzycznego o 56 głosach. Następnie ogłoszono przetarg na jego budowę, koszt wynosił 75 tys. zł. Przetarg wygrała firma D. Biernackiego z Włocławka, która instrument ten wykonała pod nadzorem prof. B. Rutkowskiego. Aktu poświęcenia organów dokonał 13 sierpnia 1933 r. biskup Tymieniecki. Podczas tej uroczystości recital na nowym instrumencie wykonał sam projektodawca – prof. B. Rutkowski²⁶.

Na terenie tej parafii znajdował się przy ul. Podleśnej 22 (dziś ul. M. Curie-Skłodowskiej) kościół Niepokalanego Poczęcia NMP, wybudowany przez mariawitów w 1910 r. Został on przekazany 8 kwietnia 1926 r. aktem darowizny parafii Podwyższenia św. Krzyża przez byłego księdza mariawickiego Edwarda Marksa. W 4 lata później został poświęcony przez ordynariusza diecezji i przekazany ojcom jezuitom. Pierwszym superiorem przy tym kościele był o. Stanisław Sopuch TJ²⁷.

Następną, trzecią z kolei parafią erygowaną w okresie międzywojennym była parafia św. Teresy od Dzieciątka Jezus. Objęła ona północno-wschodnią część miasta. Utworzona została z parafii św. Józefa i Wniebowzięcia NMP. Mając na uwadze fakt, że na terenie diecezji było zbyt mało kapłanów, biskup ordynariusz zwrócił się z prośbą o organizację tej parafii do Zgromadzenia Księży Salezjanów.

²³ Tamże.

²⁴ Tamże, k. 32.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże., k. 31.

²⁷ T. Graliński, *Spis parafii...*, s. 305.

Księża salezjanie na ogół niechętnie przyjmowali parafię, gdyż ich charyzmatem była praca z młodzieżą. Według ich projektów zamierzali w tej zaniedbanej religijnie dzielnicy utworzyć dom dla młodzieży – Oratorium, a przy nim kaplicę lub kościół, w którym okoliczna ludność mogłaby zaspokoić codzienne potrzeby religijne, zostawiając jak to nazywają posługę *cum jura stolae* ośrodkowi parafialnemu²⁸.

Wskutek nalegań biskupa Tymienieckiego salezjanie zgodzili się otworzyć drugą placówkę przy ul. Pomorskiej i zorganizować przy niej parafię. Na propozycję biskupa odpowiedział ówczesny inspektor ks. Antoni Hlond, argumentując, że nie może odmówić prośbie, jednakże na objęcie parafii musiałby uzyskać pozwolenie od Zarządu Głównego Zgromadzenia w Turynie. Prosił więc o przesunięcie daty erekcji parafii, ponieważ w tych dniach wybierał się właśnie do Rzymu, wracając zaś, wstąpiłby do Turynu i uzyskałby wspomniane pozwolenie, parafię zatem można byłoby erygować około 15 stycznia 1928 r., a najpóźniej do końca tego miesiąca²⁹.

Księża salezjanie znani już byli mieszkańcom naszego miasta, gdyż osiedlili się w 1922 r. w Łodzi przy ulicy Wodnej i tam prowadzili szkołę rzemiosł, w której przygotowywali młodzież do pracy w różnych zawodach.

Już w 1927 r. u zbiegu ulic Zagajnikowej i Pomorskiej (dziś Kopcińskiego i Pomorskiej) zakonnicy zorganizowali Oratorium w zakupionym na ten cel jednopiętrowym domu. Urządzono w nim też prowizoryczną kaplicę, której poświęcenia dokonał 17 kwietnia 1927 r. ordynariusz łódzki biskup W. Tymieniecki.

W tym czasie poczynione zostały starania mające na celu wybudowanie albo zakupienie i przewiezienie na ten teren choćby niewielkiego kościoła. Nadawał się na to drewniany kościół na Chojnach, dawny kościół parafialny św. Wojciecha. Od momentu wybudowania murowanego kościoła parafialnego w 1924 r. stał nieużytkowany. W 1927 r. został zakupiony przez Zgromadzenie Księżów Salezjanów za sumę 3 tys. zł., rozebrany i na nowo zbudowany u zbiegu ulic Pomorskiej i Zagajnikowej.

Biskup Tymieniecki bardzo chciał, aby w dzielnicy północno-wschodniej Łodzi salezjanie otworzyli placówkę duszpasterską. Sam, borykając się z poważnymi kłopotami finansowymi spowodowanymi wielkością podejmowanych przedsięwzięć w okresie ostrego kryzysu gospodarczego, przeznaczył na zakup placu pod Oratorium i kościół sumę 30 tys. zł³⁰. Aby nadać wysoką rangę przedsięwzięciu, zwrócił się z prośbą do prymasa Polski kardynała A. Hlonda o poświęcenie przywiezionej z Chojen i wystawionej na nowym miejscu świątyni³¹. Prymas przychylił się do tej prośby i poświęcił kościół w 1927 r. Biskup Tymie-

²⁸ AAL, Akta parafii św. Teresy (dalej ApT), sygn. A1, k. 2.

²⁹ Tamże, k. 1.

³⁰ AAL, ApT, A1, k. 12.

³¹ AAL, ApT, sygn. A1, k. 6.

niecki erygował 19 lipca 1928 r. parafię pw. św. Teresy od Dzieciątka Jezus. Pierwszym jej proboszczem został ks. Stanisław Łukaszewski, a do pomocy jako wikariusza otrzymał ks. Stanisława Krygiera.

Salezianie, obsadzając parafię i otwierając drugi dom w Łodzi, pomimo wsparcia udzielonego przez biskupa ordynariusza, byli w poważnych kłopotach finansowych. O tych problemach pisał w liście z 29 września 1927 r. były dyrektor domu przy ulicy Wodnej, ks. A. Łata. Oprócz pomocy udzielonej przez biskupa potrzebowali jeszcze 59 tys. zł. Tyle bowiem kosztowało doprowadzenie tego prowizorycznego dzieła przy ul. Pomorskiej do stanu użyteczności³².

W dwa lata po erygowaniu parafii św. Teresy biskup W. Tymieniecki postanowił erygować następną parafię pw. św. Apostołów Piotra i Pawła, przy kościele znajdującym się przy ul. Nawrot 4. Wspomniana świątynia zbudowana została w 1906 r. przez mariawitów. 8 kwietnia 1926 r. kościół został oddany na mocy aktu darowizny parafii Podwyższenia św. Krzyża przez eksmariawitę ks. Edwarda Marksa. Teren nowej parafii został wydzielony z dotychczasowych parafii Podwyższenia św. Krzyża, św. Kazimierza i św. Anny³³. Aby wytyczyć jej granice ordynariusz powołał 28 lutego 1930 r. specjalną komisję, w skład której weszli biskup Kazimierz Tomczak oraz księża Józef Dziuba, Wacław Wyrzykowski, Dominik Kaczyński³⁴. Po konsultacjach z proboszczami macierzystych parafii biskup ordynariusz 25 marca 1930 r. erygował wspomnianą parafię, a zarząd nad nią powierzył ks. kanonikowi Stanisławowi Rybusowi.

Nowo mianowany proboszcz zmuszony był wybudować plebanię, na dzieło to zaciągnął pożyczkę w wysokości 10 tys. zł³⁵. Następnie przystąpił do remontu i przebudowy kościoła, aby sprostać potrzebom duszpasterskim. Czas na dokonywanie jakichkolwiek inwestycji był nieprzychylny, były to bowiem lata kryzysu gospodarczego, już w następnych latach parafia popadła w długi wynoszące ponad 19 tys. zł. Aby chociaż w części pomniejszyć zadłużenie, ks. Rybus szukał różnych sposobów na pozyskanie pieniędzy. Postanowił zorganizować loterię fantową, której dochód przeznaczony był na rzecz kościoła św. Apostołów Piotra i Pawła. W tym celu zwrócił się do ordynariusza pismem z 6 maja 1931 r. z prośbą o pozwolenie na zorganizowanie wspomnianej loterii³⁶. Nie zrażając się brakiem pieniędzy, ks. Stanisław Rybus odważył się na gruntowny remont kościoła, o tym świadczy fakt, że świątynia była przez pewien czas wyłączona z użytku. 9 listopada 1932 r. ks. Rybus zwrócił się z prośbą do władzy duchownej o pozwolenie na urządzenie prowizorycznej kaplicy w sali parafialnej, o pozwolenie na

³² AAL, ApT, sygn. A1. K. 12.

³³ AAL, Akta parafii św. Piotra i Pawła (dalej ApPiP), sygn. A1, k. 11.

³⁴ Tamże, k. 9.

³⁵ Tamże, k. 151.

³⁶ Tamże, k. 71.

przeniesienie tam Najświętszego Sakramentu i odprawianie nabożeństw aż do ukończenia remontu kościoła³⁷.

Aby podołać zaplanowanym inwestycjom, proboszcz parafii po raz kolejny zmuszony był pożyczyć pieniądze. Dlatego w piśmie z 11 października 1933 r. zwrócił się z prośbą do Kurii, aby pozwoliła na wystawienie weksli na sumę 2 tys. zł, gdyż skromne zapasy zebrane na przebudowę kościoła były już na wyczerpaniu³⁸, a roboty nie zostały ukończone. Widocznie wystawienie weksli nie rozwiązało sprawy całkowicie, bo w tym samym niemal czasie zwrócił się do Kurii o pozwolenie na urządzenie imprezy na rzecz przebudowy kościoła³⁹. Wielu kłopotów finansowych dostarczały proboszczowi roszczenia pani Janiny Hentschke z racji weksli wystawionych przez ks. Marksa w 1906 r. Były one wystawione na sumę 7,8 tys. rubli za dostarczenie przez jej męża materiałów na budowę kościoła. Ksiądz Rybus nie wiedział wcześniej o zadłużeniu kościoła, rozżalony pisał, że nie jest wstanie ich uregulować – gdyż oprócz tych żądań zapłacił do tej pory już 12 357 zł długów pomariawickich, prace remontowe kościoła i domu kosztowały go ok. 45 tys. zł, a kupno placu 10 tys. zł. Pomimo tych trudności finansowych życie religijne w parafii rozwijało się bardzo dobrze. Świadczy o tym protokół wizytacji stowarzyszeń religijnych dokonanej 12 października 1932 r. przez biskupa ordynariusza⁴⁰.

26 sierpnia 1932 r. biskup Wincenty Tymieniecki erygował kolejną parafię pw. św. Franciszka z Asyżu⁴¹. Wcześniej, 5 sierpnia 1932 r., ks. prałat Dominik Kaczyński i ks. kanonik Roman Rajchert zostali wydelegowani przez ordynariusza do zaproponowania granic przyszłej parafii⁴². Została ona wydzielona z parafii: św. Stanisława, Przemienienia Pańskiego, św. Wojciecha, św. Józefa w Rudzie Pabianickiej. Biskup ordynariusz zwrócił się do proboszczów wyżej wymienionych parafii, aby zechcieli wyrazić opinie o projekcie granic wykonanych przez księży Kaczyńskiego i Rajcherta⁴³. Wszyscy proboszczowie ocenili projekt granic pozytywnie. Parafia powołana została 1 października 1932 r.⁴⁴ Pierwszym jej proboszczem został ks. Kajetan Nasierowski. Kościół parafialny został wybudowany na placu ofiarowanym w 1913 r. przez małżeństwo Edmunda i Zofię Paulinę Bejme. Wspomniani małżonkowie ofiarowali plac na Rokiciu o powierzchni 5666,73 m² z przeznaczeniem na budowę świątyni⁴⁵. Wybuch I wojny światowej i bieda pierwszych lat powojennych uniemożliwiły budowę. Po kilkunastoletniej

³⁷ Tamże, k. 122.

³⁸ Tamże, k. 118.

³⁹ Tamże, k. 120.

⁴⁰ Tamże, k. 93.

⁴¹ WDL 12(1932), nr 5, s. 226–227.

⁴² AAL, Akta parafii św. Franciszka (dalej ApF), sygn. A1, k. 15.

⁴³ Tamże, k. 20.

⁴⁴ Tamże, k. 34.

⁴⁵ T. Graliński, *Spis parafii...*, s. 308.

przerwie podjęto projekt budowy kościoła na wspomnianym placu. Ordynariusz łódzki polecił misję budowy tego kościoła w 1929 r. ks. Kajetanowi Nowosielskiemu, dotychczasowemu dyrektorowi Szkoły dla Głuchoniemych w Łodzi. Plac pod budowę w 1929 r. był w opłakanym stanie – rozkopany, wypełniony wodą. Po usunięciu wody i wyrównaniu terenu przystąpiono do położenia fundamentów pod nową świątynię. Do budowy kościoła przyczynił się Zarząd Miejski, ofiarując na ten cel 100 tys. cegieł, a następnie 300 tys., sprzedając je po ulgowej cenie⁴⁶. Biskup Tymieniecki poświęcił 27 września 1929 r. kamień węgielny i fundamenty świątyni. 10 października 1929 r. zebrała się komisja artystyczna, w skład niej weszli inż. Józef Kaban, ks. Józef Dzioba, ks. Dominik Kaczyński, ks. Stefan Ryłski, która oceniła projekt przygotowany przez Wiktora Geslera. Uznała go za odpowiadający potrzebom liturgicznym, a po niewielkich korektach architektonicznych uznano go za godny realizacji⁴⁷.

Budowa kościoła trwała 3 lata, a jego konsekracji dokonał 3 października 1932 r. biskup W. Tymieniecki. W pierwszych latach swego istnienia parafia św. Franciszka otaczała troską duszpasterską ok. 12 tys. katolików.

Ksiądz Kajetan Nasierowski po ukończeniu budowy kościoła przystąpił do budowy plebanii. Tak jak większość ówczesnych proboszczów nie posiadał wystarczających na ten cel środków. Dlatego zwrócił się z prośbą do władzy duchownej o pozwolenie na zaciągnięcie pożyczki w kwocie 52 tys. zł na budowę plebanii⁴⁸. Biskup, uzyskawszy zgodę Kapituły Katedralnej, zwrócił się do Kongregacji Soboru o pozwolenie na zaciągnięcie tak wysokiej pożyczki. Kongregacja pozytywnie odniosła się do tej prośby. Wówczas biskup Tymieniecki pismem z 1 maja 1935 r. powiadomił ks. Kajetana Nasierowskiego o pozwoleniu na zaciągnięcie pożyczki⁴⁹.

W zachodniej części miasta mieszkańcy Kozin, Mani, Zdrowia i Brusa pozbawieni byli należytej opieki duszpasterskiej, gdyż odległość od miejsc ich zamieszkania do istniejących parafii był dość znaczna. Do zorganizowania kolejnego ośrodka duszpasterskiego i budowy kościoła wyznaczony został przez biskupa łódzkiego ks. Stanisław Wilk⁵⁰. Sam ordynariusz czuwał jednocześnie nad realizacją tego planu. W piśmie z 28 września 1929 r. skierowanym do prezesa Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu dra Wachowiaka, wyraził pragnienie nabycia drewnianego budynku z Wystawy, przewiezienie go do Łodzi, aby uczynić z niego prowizoryczną kaplicę. Wachowiak odpowiedział pismem datowanym 29 października 1929 r., że na razie nie ma decyzji o likwidacji Wystawy i prosi o przypomnienie sprawy w późniejszym terminie⁵¹. Z odpowiedzi Wachowiaka

⁴⁶ AAL, ApF, sygn. A1, k. 14.

⁴⁷ Tamże, k. 4.

⁴⁸ Tamże, k. 74.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ T. Galiński, *Spis parafii...*, s. 324.

⁵¹ AAL, Akta parafii Najświętszego Zbawiciela (dalej ApNZ), sygn. A1, k. 4.

wynikało, że w tym czasie nie można było liczyć na budynek po Wystawie, należało zatem szukać innych rozwiązań.

Oprócz starań o pozyskanie budynku na kościół podjęto równolegle starania o pozyskanie placu pod jego budowę. W grudniu 1929 r. mieszkańcy wspomnianych terenów zwrócili się do Magistratu z pismem, w którym prosili, aby ten oddał na cel kościoła działkę przy ul. Letniej zwaną „Bratnia mogiła”, uważając ją bowiem za najodpowiedniejszą⁵².

Magistrat przychylił się do tej prośby i w wyniku zamiany przydzielił wspomniany plac. Zamiana ta polegała na tym, że Kuria oddała Magistratowi plac na Marysinie, a Magistrat plac zwany „Bratnia mogiła” pod kościół Najświętszego Zbawiciela i plac przy ul. Łkowej dla parafii MB Zwycięskiej, na którym stała plebania.

Kościół parafialny postanowiono wybudować z drewna modrzewiowego. Plany zostały sporządzone przez inż. Władysława Kwapiszewskiego. Dzięki staraniom proboszcza Stanisława Wilka i ofiarności parafian i pomocy biskupa ordynariusza w ciągu jednego roku została wzniesiona drewniana świątynia, pod którą kamień węgielny poświęcił 27 września 1931 r. biskup Kazimierz Tomczak.

Na prośbę Komitetu Budowy Kościoła ordynariusz wspomagał budowę kościoła pw. Najświętszego Zbawiciela podobnie jak budowy innych kościołów. 30 września 1931 r. została wystosowana prośba Kurii do Urzędu Wojewódzkiego Pracy i Opieki Społecznej o zgodę, by przy budowie kościoła można było zatrudnić robotników z Funduszu Bezrobocia⁵³. Na powyższe pismo odpowiedział wojewoda Jaszczot, informując, że przyznał subwencje w kwocie 5200 zł z przeznaczeniem na zatrudnienie 100 bezrobotnych przy budowie kościoła.

Biskup Wincenty Tymieniecki poczynił przygotowania do erekcji nowej parafii. 28 lipca 1932 r. skierował do księży Wacława Wyrzykowskiego i Hipolita Pyszyńskiego pismo z prośbą o przygotowanie projektu przyszłych granic parafii Najświętszego Zbawiciela⁵⁴. Po odbyciu konsultacji 17 września 1932 r. erygował nową parafię pw. Najświętszego Zbawiciela⁵⁵, a w kilka dni później 25 września 1932 r. dokonał poświęcenia nowego kościoła. Parafia ta wydzielona została z terenu parafii św. Józefa. W pierwszych latach swojego istnienia obejmowała posługą duszpasterską 11 tys. katolików.

Po wybudowaniu kościoła ks. proboszcz Stanisław Wilk przystąpił do budowy plebanii, 10 sierpnia 1933 r. zwrócił się z prośbą do Kurii Biskupiej o pozwolenie na zaciągnięcie pożyczki na sumę 20 tys. zł na dokończenie budowy plebanii⁵⁶.

⁵² Tamże, k. 6.

⁵³ Tamże, k. 11.

⁵⁴ Tamże, k. 13.

⁵⁵ WDL 12(1932), nr 5, s. 225–226.

⁵⁶ AAL, ApNZ, sygn. A1, k. 56.

Pomimo powołania 6 nowych parafii niektóre fragmenty miasta w dalszym ciągu oddalone były od kościołów parafialnych. Do takich dzielnic należała północno-wschodnia część miasta. Dlatego biskup Tymieniecki na Marysinie II postanowił erygować nową parafię. Do tego aktu czynione były już starania w 1930 r. Wówczas to diecezja łódzka nabyła od Józefa i Emili-Walerii Tonfani di Montalto 7 placów z rozparcelowanego folwarku Marysin II⁵⁷. Place te zakupiono z myślą o mającym powstać kościele oraz by dokonywać zamiany z Magistratem na place w innych częściach miasta pod wznoszone tam obiekty sakralne.

Jak wynika z listu biskupa Tymienieckiego do Ministerstwa Wyznań i Oświecenia publicznego z 3 października 1933 r. Łódź z prawie 450 tys. ludności katolickiej dotychczas miała 13 kościołów parafialnych, które w większości znajdowały się w centrum miasta. Dlatego ludność katolicka zamieszkująca jego peryferia pozbawiona była posługi duszpasterskiej. W ostatnich latach następowała rozbudowa miasta przede wszystkim na jego peryferiach, gdzie można było taniej kupić place budowlane⁵⁸. Dlatego w 1932 r. erygował 3 nowe parafie: na Rokiciu – św. Franciszka, na Kozinach – Najświętszego Zbawiciela i na Marysinie – Opatrzności Bożej. Ponieważ ciężkie warunki materialne wynikające z kryzysu gospodarczego nie ustają, a ludność wyżej wzmiankowanych parafii jest biedna i nie jest w stanie utrzymać kościoła, proboszcza i służby kościelnej, dlatego zwrócił się z prośbą do Ministerstwa Wyznań o przyznanie etatów dla 3 proboszczów i 6 wikariuszy dla parafii erygowanych w 1932 r.⁵⁹

Ostatnią parafię, Opatrzności Bożej erygował biskup Tymieniecki 1 października 1932 r. Świątynia w tej parafii powstała w rekordowym tempie dzięki staraniom pierwszego proboszcza tej parafii ks. Antoniego Szymanowskiego (seniora). Poświęcenia fundamentów i kamienia węgielnego dokonał biskup Wincenty Tymieniecki 3 sierpnia 1932 r., natomiast już 9 października 1932 r. poświęcił nowo wybudowaną świątynię pw. Opatrzności Bożej, która była votum błagalnym w celu uproszenia złagodzenia kryzysu gospodarczego. Budowa tej świątyni trwała niewiele ponad 2 miesiące. Projektantem jej był inż. arch. Wiesław Lisowski. Była niewielkich rozmiarów, z bardzo skromną strukturą architektoniczną⁶⁰.

Kanoniczna erekcja tej parafii dokonana została 1 października 1932 r. W pierwszych latach swojego istnienia parafia obejmowała około 15 tys. katolików, a duszpasterstwo w niej powierzone zostało budowniczemu kościoła ks. Antoniemu Szymanowskiemu.

W tym samym czasie co kościół parafialny wzniesiony został przy ul. Spornej 73, obsługiwany przez ojców salezjanów, kościół pw. św. Elżbiety Turyń-

⁵⁷ AAL, Akta parafii Opatrzności Bożej, sygn. A1, k. 9.

⁵⁸ Tamże, k. 120.

⁵⁹ Tamże, k. 95.

⁶⁰ T. Graliński, *Spis parafii...*, s. 320.

skiej, wybudowany przez błogosławionego ojca Anastazego Pankiewicza. Poświęcenie tego kościoła nastąpiło 30 października 1932 r. przez biskupa Tymienieckiego. Przy niej pobudowano Klasztor Ojców Bernardynów, w latach 1935–1937. Bernardyni sprowadzili się do Łodzi w 1932 r. Przez pierwsze 5 lat, czyli do chwili ukończenia klasztoru, mieszkali w wynajętym domu⁶¹.

Parafia Opatrzności Bożej była chronologicznie ostatnią parafią erygowaną w okresie dwudziestolecia międzywojennego, wówczas na terenie miasta Łodzi było 16 parafii, które stanowiły dekanat łódzki.

Celem niniejszego opracowania było ukazanie wzrostu liczby parafii na terenie Łodzi w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Nie uwzględniono tych parafii, które mimo że były erygowane w omawianym okresie, nie mieściły się w granicach przedwojennej Łodzi, a w jego skład weszły w późniejszym czasie. Do takich parafii należą: parafia św. Jana Chrzciciela na Nowym Złotnie i parafia Matki Bożej Różańcowej na Stokach.

⁶¹ Tamże, s. 323.

